

<<< Natrag

Datum objave: 15.5.2011 Rubrika: Mediteran

Čitaonica Slobodana Šnajdera

KAKO PROŠLOSTI POMOĆI DA PROĐE?

Ljiljana Radonic: »Rat za sjećanje« (Krieg um die Erinnerung), Campus Verlag, Frankfurt/New York 2010.

U svim post-socijalističkim zemljama bjesni »rat za sjećanje«. Naša publicistika poznaje ga pod imenom »borba za bolju prošlost«. U Hrvatskoj i Srbiji, primjećuje Radonic, on se nažalost vodi »ne samo u prenesenom smislu« (s. 14). Uistinu, nema na svijetu boljeg »laboratorija« za proučavanje ove vrste rata; jedino, kažimo još jednom nažalost, uvjeti u tom »laboratoriju« nisu simulirani već su stvarni. Mi smo sami pokusne životinje. Također kod nas se najbolje vidi kako ti ratovi »oko bolje prošlosti« znaju biti razorni za sadašnjost i budućnost.

Ljiljana Radonic krenula je u ozbiljno dubinsko istraživanje tih ratova koji se danas vode u simboličkom postavu, ali svi znamo koliko su virulentna i druga »rješenja«; hoću reći, rješenja »drugim sredstvima« koja i danas zazivaju tako mnogi na svim stranama »u sukobu«.

Iako je, na deklarativnom planu, prošlosti svima preko glave, iako se gotovo svi zaklinju kako se mi koji živimo u zemljama bivše državne zajednice imamo okrenuti budućnosti, naša prošlost nikako ne želi proći. Nitko dosada nije zaorao tako duboku brazdu u onom »povijesnom gnoju« koji stalno prihranjuje »prošlost što ne želi proći« kao Ljiljana Radonic; i nitko se nije toliko približio odgovoru na pitanje, koje je možda naše pitanje svih pitanja, zašto je to tako; zašto je prošlost tako moćna, kad je sama naša povijest zbir sve samih nemoći i insuficijencija svake vrste. Možda upravo zato?

Kultura razlika

Njezina opsežna knjiga (420 stranica sa stotinama referenci koje ulijevaju poštovanje) zapravo je doktorat u okviru jednog od pet sličnih doktorskih kolegija na bečkom Sveučilištu koji se svi nekako »vrte« oko formulacije »kultura razlika«. Upravo »kultura razlika« jest ono što kod nas zasad nije uspjelo. Naprotiv, razlike su izašle fatalnima, ne samo razlike »kultura u kontaktu«, »naroda u kontaktu«, već upravo razlike u krilu svakog pojedinog naroda u pogledu sjećanja na njegovu prošlost. Čak bismo mogli reći da su se te razlike iskazale gravidnijima od razlika u kulturama i mentalitetima. Potonje, uza sve, možemo smatrati posljedicama »narcizma malih razlika«, kako je tu pojavu davno imenovao Sigmund Freud, tada još ne spominjući Hrvate i Srbe, na čemu smo mu zahvalni. Za razliku od »narcizma malih razlika«, različiti doživljaji vlastite prošlosti, kojima se tako minuciozno i dosad najtemeljitiije bavi Radonic, ukazuju na goleme razlike, na zasukane suprotnosti, na nepomirljive idiosinkrazije - sve to traje i danas. O »kulturi razlika« tu ne može biti ni riječi; postojimo samo »mi« i »oni«, tojest »oni« jedva da imaju pravo postojati. Indeks prepoznavanja »našega« i »njihovoga« isključivo je odnos prema prošlosti. U stvari, neprekidno se sukobljavaju dvije prošlosti, ili čak više njih. Sukobljavaju se monolozi, dijalozi tu nema nikakvog. Moramo biti zahvalni Ljiljani Radonic: Urgentnije i »suvremenije« teme za nas još uvijek nema. To su naše »prošlosti« koje ne žele proći.

Knjiga opremljena je velikim uvodnim poglavljem koje ocrtava teorijsku osnovu autoričina istraživanja. Tu su pobrojani orijentiri za ovu gotovo neprohodnu materiju. Za nas su napose važne obavijesti o tome dokle su drugi došli s tim pitanjima, kao i obavijesti o promjeni vladajućih modela odnošenja prema prošlosti. Takva se jedna promjena perspektive imenuje naprimjer kao »europeizacija holokausta«. Za nas u Hrvatskoj od najvećeg je značaja termin »polje iskazivoga« (das Feld des Sagbaren, s. 20). »Iskazivo« u danom trenutku jest naprosto ono što se smije izreći bez straha od sankcija. Navlastita tema knjige Ljiljane Radonic zapravo su promjene unutar tog »polja iskazivoga« u samoj Hrvatskoj, nakon prvih slobodnih izbora, i onda nakon smjene HDZ-eove vlasti pobjedom Trećesiječanjske koalicije. To su naime najjasniji rezovi, tu leže najgravidnije promjene »polja iskazivoga«, štoviše, pravi »revolucionarni« obrati u pogledu onoga što je vrijedilo još jučer, a danas vrijedi nešto posve suprotno.

Novija povijest

Dvije kasnije legislature HDZ-eove većine ovdje su od marginalnog interesa. Koliko god da je knjiga »praktično« angažirana, autoričini interesi zapravo su teorijski. Ona ispituje model postupanja s prošlošću, tojest uzima hrvatski primjer kao najjasniji za ono što se dogodilo u svim zemljama post-socijalističke tranzicije. A za taj su problem upravo dvije naznačene cezure najmjerodavnije. Otud se izvodi podnaslov knjige: »Hrvatska politika prošlosti između revizionizma i europskih standarda«.

Obimno teorijsko utemeljenje ovdje preskačemo; njegova solidnost ne dolazi u pitanje. No prije no što se ova opsežna knjiga probije do svog navlastitog predmeta, autorica ispituje pregled novije povijesti u kontekstu drugoga rata i NDH. To je nužno kao orijentir njemačkom i austrijskom čitateljstvu, kako bi pojam hrvatskoga revizionizma dobio pun smisao: Mora se znati što se u stvari revidira. Naravno da autorica koristi činjenicu što je u hrvatskom kod kuće, pa kombinira najbolje njemačke i hrvatske izvore i dokumente. Poglavlje o Jugoslaviji, koje završava 1990. godinom, kad je ta država propala, također možemo smatrati jednim od uvodnih poglavlja. Ali opet, mora se znati što se »revidira«, što je bio tada vladajući »antifašistički narativ«, i što se upravo s tim narativom zbililo u zemljama koje su proizašle iz rasapa bivše zajedničke domovine. Knjiga samo slijedi svoju strategiju koja je zacrtana vrlo široko, i onda se sužava na glavnu temu. Ali i prije rasapa, koji je podrazumijevao i rasap »sjećanja na zajedničku prošlost«, autorica ukazuje na virulentne sukobe unutar prividno istoga narativa: Konačno, tako nemio rat oko broja jasenovačkih žrtava počeo je mnogo ranije no što je uslijedio rasap zajedničke domovine; počeo je praktički u povećanje drugoga

rata, a kad će prestati, ne zna se. Prošlost je i u Jugoslaviji bila poprište »konkurirajućih narativa i mitova«, i naravno, »polje iskazivoga« bilo je jako suženo, pa se Bleiburg nije smio ni spomenuti.

Tuđmanova era

U Hrvatskoj je to nesretno »polje iskazivoga« pojava vrlo plazmična i krajnje dinamična. Rizici za one koji unatoč naređenoj šutnji ipak kane govoriti ne razlikuju se od rizika »pred-demokratskih vremena« iz doba »komunističke čizme«. Različiti stupnjevi ekskluzije primjenjuju se danas kao što su se primjenjivali jučer. Dopustite recenzentu ove knjige da na ovom mjestu progovori iz vlastitog iskustva, metodom vlastite kože.

Peto poglavlje ove knjige, u kojoj se argumentira sporo i strpljivo, ali znalčki, napokon nas uvodi u srž problema. Ono je posvećeno »Tuđmanovoj eri«, odnosno »vrhovnikovoj« opsesiji hrvatskom »ekumenom«. Dva su simbolična i strašna toposa naše povijesti ovdje antagonizirana do krajnosti: Jasenovac i Bleiburg. Mi u Hrvatskoj o tome znamo sve, i - ništa. Svjedočimo jedino da se sve ovo ponavlja od 1990. do danas, a tako će biti i u upravo dolazećem mjesecu svibnju.

Tuđmanova nesretna ideja, kupljena od generalissimusa Franka, o »miješanju kostiju«, nije sama po sebi mogla ushititi nikoga, sve dok jedna strana nije pojmla što se u stvari misli. Hrvatski revizionisti odlučili su da je NDH bila na idejnom planu posve u redu, premda je u provedbi tu i tamo šepala (sramotna »Vukojevićeva komisija«). Partizanski pokret naprotiv da je bio u ideji pogrešan, jer protuhrvatski pokret, a izvedba prava katastrofa. Tuđman, doduše, kao partizan, dapače kao Titov kadar, nije dijelio to mišljenje, pa njegov »revizionizam« nije postojao »u čistopisu«. Tuđman je naprotiv izašao s tvrdnjom da su Hrvati u Titovoj vojsci bili proporcionalno zastupljeniji od pripadnika ostalih naroda i narodnosti. Ali pravi revizionisti, kao i uvijek, uzeli su, iz ponude prošlosti, ono što njima odgovara. Tako je naprimjer nastao mit o Jasenovcu kao mjestu »crvenog terora« od 1945. naovamo, o kojemu u povijesnim izvorima, međutim, ne postoji ništa. Tako je nastala »računica smrti« po kojoj se išlo mrtvacem na mrtvaca, jedan vrlo neveseli posao. I tako se napokon došlo do ideje o »miksranju kostiju«.

Knjiga se usredsređuje na dva glavna izvora koji, po autoričinu sudu, najbolje karakteriziraju razlike u sučeljenim narativima: na jednoj je strani režimski »Vjesnik«, na drugoj oporbeni »Novi list«. Glavno polje autoričina istraživanja jesu te dvije novine; glavna tema: razlike u vrednovanjima zapamćenja u kontekstu Jasenovca i Bleiburga. U referencama promiču autori i novinari koje čitate u ovim novinama, odnosno, ako ste to htjeli, u »Vjesniku«. Autorici je stalo do što je jasnije mogućeg ocrtavanja njihovih pozicija. Novine koje su naprosto huškačke ili žute, ili mediji »liberalnog građanskog centra« koji trže svojim mlakim napojima, ovdje nisu ni od kakvog interesa.

Podloga za crnu komediju

Za nas koji smo u svemu tome sudjelovali ova knjiga nadasve je uzbudljivo štivo. Mi u »Novom listu« najčešće uopće nismo bili svjesni koliko nam je »strategija intelektualnog rada« bila jedinstvena. Je li ona zasluga ranih, legendarnih urednika ovih novina, naprimjer jednog Veljka Vičevića? Uistinu, »Novi list« može se pohvaliti time da nikada nije zastranio u mržnju i šovinizam. Za »Vjesnik« to se, nažalost, ne može reći. Koliko god autorica nastojala »hladno« iznositi ove suprotstavljene pozicije, jasno je da režim i oporbene novine ne mogu biti na istim valnim duljinama. A niti na istoj civilizacijskoj razini.

Autorica detaljno prati na koje sve načine »Bleiburg«, sada dopušten, ulazi u javni diskurs, a na koje se načine mijenja diskurs o Jasenovcu. Da je Jasenovac »jedini koncentracijski logor« izvan Njemačke, ili izvan područja koji je nadgledala Hitlerova Njemačka, nevesela je istina koja nam je dosad promakla. (Ipak, mislim da su u vichyjevske Francuskoj i Belgiji postojala slična strašna mjesta, premda se na njima nije ubijalo tako mahnilo.) Bleiburg se, da je autorica to htjela, mogao itekako »relativizirati« savezničkim brutalnostima prema poraženoj Hitlerovoj vojsci u samoj Njemačkoj, ili retorizacijom protiv vichyjevske režima u Francuskoj, ali to ovdje nije bilo od interesa. Knjiga se bavi još važnijim pitanjima: Konkurencijom suprotnih povijesnih narativa, i promjenama tih narativa na fonu političkih promjena, kao što je, naprimjer, bio prvi HDZ-eov silazak s vlasti.

Upravo te promjene, iako su one nadolaskom trećesiječanjske koalicije svakako promjene nabolje, pokazuju koliko su rečeni narativi još politički uvjetovani, koliko su politizirani. Akribično prati autorica sve »adaptacije« Bleiburga i Križnog puta prema političkim potrebama novih gospodara u Hrvatskoj. Sam je Bleiburg pri tome povijesno prilično nejasan događaj, dok je Križni put jasniji slučaj najdvojbene od svih vrsta pravdi, one osvetničke. Ali revizionistima, dakako, nije stalo do istine, već do podesnije, bolje prošlosti. Tako se u nizu »Vjesnikovih« tekstova, koji imaju svoj pandan u osporavanjima na stranicama ovih novina, prati kako se podešava i stilizira sam pojam bleiburških žrtava. Iz ove zbirne imenice nestaju pripadnici drugih naroda i formacija, a na strani počinitelja ne govori se više o partizanima već samo o Srbima. Pomalo nestaju i ustaše, jer to je ime, europski gledano, jako nepraktično, pa se govori naprosto o pripadnicima »hrvatske vojske«, iz čega naravno slijedi da su hrvatski partizani bili u srpskoj vojsci. Itd. Obrati i stilske figure, međutim, koje si ja dopuštam, u ovoj knjizi ne bi došle u obzir; ona je strogo-znanstveno štivo humanističke discipline i nikakvog humora tu nema, niti ga treba biti. Knjiga bi, međutim, bila dobra podloga za crnu komediju hrvatskoga revizionizma.

Aktualne teškoće

U osnovi, Tuđmanove ideje »rješenja našeg političkog rebusa« (s. 247) nekom vrstom »pomirenja« i suradnjom »domovinske i iseljene Hrvatske« ne bi bile posve krive, da se radilo o »pomirenju« i »suradnji« hrvatskih građana, a ne onih koji su pukom slučajnošću rođenja amnestirani od svake mogućnosti da budu u nečemu krivi, već su tom slučajnošću na posve staromodan način gotovo nobilirani. Takve su ideje, mjerene »europskim standardima«, beznažno zastarjele. Nakon nove pobjede HDZ-a nasreću su te ideje vraćene u »intelektualnu orbitu« prilično selektivno. Neke su i odbačene, pa se može reći da se hrvatsko »postupanje s prošlošću« barem donekle europeiziralo. Doduše, narativ samo je vrlo oprezno podešen europskom uhu jer se partizanski pokret, iako je s jedne strane ugrađen u hrvatski ustav kao povijesno polazište hrvatske državnosti, demonizira kao »crveni totalitarizam«. Logičke teškoće koje proizlaze iz činjenice da je povijesno polazište u stvari »crveno« i »totalitarno« ne uzimaju se u obzir, jer nacionalistički um obično nije jako logičan. U stvari, u novijim istupima političkih ljudi na rečenim mjestima - Jasenovac, Bleiburg - nastoji se odvojiti hrvatski antifašizam od (srpskoga) komunizma. To je jedna vrsta lobotomije koju povijest teško da može preživjeti.

Knjiga, strpljivo i pedantno, opisuje još uvijek aktualne teškoće Hrvata s vlastitom prošlošću koja ne želi proći; i želju nekih Hrvata da od nje prođe ono što više nije uporabivo, ili je čak štetno po »hrvatsku stvar«. Na ovom mjestu ne možemo ulazi u sve nijanse ovih evolucija u poimanju povijesti, odnosno involucija i povrata narativima koji su povijesno prevladani. Zanimljivo je, s obzirom na haaške probleme, kako se diskurs o »domovinskom ratu« pokušava integrirati s »prihvatljivim partizanstvom« u jedinstven hrvatsko-oslobodilački pokret - koji je zapravo vječan jer je izvanvremenski i gdje se pada, ali i ubija, za »vječnu Hrvatsku«. Da je takav diskurs anti-europski, nesuvremen i nmoderan, to slijedi iz same stvari. Adorna se u knjizi citira, ali ne i njegov maleni spis »Što znači: odrađivanje prošlosti«, objavljen u Th. W. Adorno, »Odgajanje za punoljetnost«, suhrkamp, taschenbuch 11, 1971. (Postoji moj prijevod u »Književnoj republici«). Zadnja rečenica tog prevažnog spisa ide ovako: »Odrađena bila bi prošlost istom onda, kad bi bili odstranjeni uzroci onoga što je prošlo. Samo zato što ti uzroci nastavljaju postojati, njihovo prokletstvo nije do danas slomljeno.«

© Copyright 2002 NOVI LIST d.d. Sva prava pridržana.
Engine design by

NetCom